

enables the structuring of their classes of equivalents in the iSybislaw system and, therefore, to organize searching of information within certain facets of aspectual synonyms within such classes; to search equivalents to foreign linguistic terms with the same features of the nomination concept common for them in certain national linguistic traditions.

The analysis of aspectual synonyms in the contemporary Ukrainian linguistic terminological system will provide a solid basis for studying the state and perspectives of understanding the linguistic concepts which today are in the focus of attention and active work of specialists, as well as to find their links with the nominations of the same concepts in other languages and the forming of classes of equivalents for the language of the keywords of the iSybislaw system. Such structuring of the classes of equivalents on the basis of the commonality of the features of multi-lingual co-referential terms will help to optimize the searching of information in the database of system iSybislaw, as well as to create on its basis a new thesaurus of Slavic linguistic terminology as a hypertext system.

Key words: Ukrainian language, cognitive space of language, term, synonymy, aspectual synonyms, semantic identity, semantic closeness.

УДК 811.161

І.М. КОЧАН
м. Львів, Україна

УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ЕТАП УТВЕРДЖЕННЯ

У статті проаналізовано досягнення українського термінознавства сьогодні, що охопило опис різногалузевих терміносистем у дисертаціях, монографіях, словниках; простежено різні етапи зародження та становлення окремих терміносистем, їх сучасний стан, що дало підставу констатувати етап утвердження національного термінознавства, його подальший розвиток.

Ключові слова: українське термінознавство, галузеві терміносистеми, еволюція терміна, кодифікація терміносистеми.

Українське термінознавство має свою історію становлення, яка охопила кілька етапів від другої половини ХІХ аж до початку ХХІ століття. У більшості дисертацій, присвячених розвитку тієї чи тієї наукової галузі, здобувачі наукового ступеня обов'язково зазначають основні етапи розвитку досліджуваної терміносистеми. Загалом вони передбачають період зародження науки й появи фахових лексем та прототермінів, період становлення, пов'язаний із розвитком наукової галузі й виникненням нових наукових понять та творенням назв на їх позначення, період наукового осмислення певної сфери діяльності, вироблення наукових засад галузевої термінології, утвердження теорії і практики терміносистеми.

Узагальненим оглядам термінологічних праць та напрацювань присвячені статті В.Л. Івашенко [8; 9], Л.О. Симоненко [18], Л.В. Туровської [23], Н.О. Яценко [9] та ін.

© І.М. КОЧАН, 2019

Можемо зазначити, що кожний автор дисертаційної праці намагається відшукати витоки зародження певної терміносистеми, простежити покроково її розвиток. Саме на цьому етапі спостерігаємо розбіжності, адже кожна наука має свою історію, свій хід формування.

Так, відлік лісівничої галузі О.Б. Бурковська [2] починає від XI ст. до XIV ст., оскільки літописні та літературні джерела того часу вже фіксують окремі лексеми на позначення лісівництва, однак наука про ліс зароджується лише у XVIII ст. Цей самий період розвитку бібліотечно-бібліографічної термінології окреслює М.В. Сташко [21]. Значно раніше, в часи Київської Русі, зароджується графічний дизайн. 300 графіків і малюнків того часу збереглися на стінах соборів, прикрашали літописи. Однак наука про графічний дизайн формується лише у XIX ст. Її детально проаналізувала О.В. Гурко [5].

Від XIV ст. бере свій початок термінологія державного управління, оскільки в цей час формується Галицько-Волинська держава, де державною мовою була українська, що відбито у тогочасних писемних пам'ятках [12]. Аналогічно час від кінця XV до початку XVIII ст. М.Р. Процик вважає етапом зародження видавничої справи, бо в той час з'явилися лексеми на позначення внутрішніх елементів видання рукописної книги, її оздоблення [17].

Протогалузевий етап авіаційної термінології, на думку Л.А. Халіновської, сягає кінця XVIII ст. разом із зародженням теорій про можливість пересування у повітряному просторі [25]. У пожежно-технічній галузі він припадає на час до середини XIX ст., коли відбувається стихійне нагромадження загальнонародних слів для позначення процесу гасіння пожежі, стверджує О.Ф. Кучеренко [13]. Для електроенергетичної терміносистеми, як вважає Л.В. Харчук [26], саме XVI – XIX ст. стали вирішальними в розвитку енергетики як науки, однак українська терміносистема електроенергетичних термінів починає свій відлік від другої половини XIX ст., коли з'явилися перші перекладні й оригінальні праці з природничих наук, написані українською мовою (І.П. Пулюй, М. Вікул, Р.М. Цегельський, В.Й. Левицький та ін.). У цей самий час зароджується телекомунікаційна лексика, вважає О.М. Польщикова, що пов'язано з появою першого телекомунікаційного пристрою – електричного телеграфу [16]. На кінець XIX ст. припадає початок свідомого формування української археологічної термінології, оскільки тоді було виявлено значну кількість археологічних об'єктів і започатковані спроби їхньої наукової інтерпретації. Цю наукову галузь досліджувала С.М. Локайчук [14].

Усі ці факти підводять нас до думки, що саме становлення національних терміносистем датується періодом кінця XIX – початком XX ст., що збігається з часом функціонування Наукового товариства ім. Т. Шевченка, яке, власне, відіграло роль Української Академії наук, проводило добре злагоджену роботу у трьох секціях: історико-філософській, філологічній та математично-природописно-лікарській, що мали свої наукові видання й потужний контингент учених.

Становлення окремих науково-технічних галузей припадає на перші десятиліття XX ст., тому дехто з дослідників починає відлік формування й розвитку наукової галузі від 20 – 30-х років XX ст., коли термінологічною справою займався Інститут української наукової мови. До таких належать галузі: автомобілебудування та ремонту транспортних засобів (Н.В. Нікуліна) [15],

дорожньо-будівельна (Н.П. Книщенко) [11]. Так само на цей час припадає становлення української терміносистеми музейництва (І.М. Фецко) [24].

У 20-х рр. співіснували дві течії, два напрями термінотворення – *народницький* та *міжнародний*. Дискусії науковців щодо переваг того чи того підходу мали позитивний ефект: й інтернаціональний, і український варіанти наукової термінології удосконалювалися, часто перехрещувалися і взаємозбагачувалися. У всіх цих спробах вбачаємо намагання визначитися з певним колом пра-вил, які б передували упорядкуванню термінології.

На виокремлення цих періодів впливали такі критерії: характер суспільно-політичних умов, наявність публікацій українською мовою, фахові періодичні українськомовні видання, підручники й посібники, словники як результат термінологічних надбань фахівців.

Дехто з термінологів встановлює значно ширші проміжки розвитку терміносистем. Так, М.О. Гонтар вважає, що формування терміносистеми журналістики припадає на кінець XVIII ст. і до 80-х років XX ст., коли зароджується журналістика на території України, яка довгий час перебувала у складі різних держав: Росії, Польщі, Австро-Угорщини, Румунії, де виходили українські часописи, журнали, альманахи, відповідно, починають функціонувати журналістські терміни, а з кінця XIX – на початку XX ст. з'являються перші дослідження з журналістикознавства [4]. Можемо констатувати, що саме в цей період закладено засади наукової термінології.

Значно пізніше, стверджує О.В. Туркевич, у 70-х рр. XX ст., формується терміносистема методики викладання української мови як іноземної – лінгводидактики [22]. На 80-і роки припадає зародження термінології маркетингу, яку вважали притаманною капіталістичній системі господарювання, а від 90-х років XX ст., з упровадженням в Україні ринкової економіки, вона починає домінувати й на наших теренах. Її досліджувала Д.П. Шапран [27].

Кульмінаційним періодом становлення національних терміносистем стають 90-ті роки XX ст., коли Україна отримала незалежність. У цей час посилюється увага до їх унормування й кодифікації. Слово *становлення* позначає *процес виникнення, утворення чого-небудь у сукупності характерних ознак і форм; формування когось, чогось у процесі розвитку* [3, с. 1384], тобто значення слова охоплює різні періоди зародження, розвитку та формування терміносистем. Ми ж вважаємо, що саме становлення – це вже прикінцевий результат усіх цих процесів. У названих працях автори не оминали цих етапів розвитку галузевих терміносистем.

М.С. Зарицький у підручнику «Актуальні проблеми українського термінознавства» (2004) [7] виділяє кілька періодів розвитку українського термінознавства, серед яких: 1) від давнини до XVIII ст.; 2) XVIII ст.; 3) від початку XIX ст. до 1917 р.; 4) 1917 – 1961 рр.; 5) 1961 – 1990 рр.; 6) 1990 р. – до сьогодні. Кожен із них детально описаний, названі та проаналізовані вагомні праці того чи того часу.

На кінець 90-х рр. практично було сформовано й усталено поняттєвий та термінологічний українськомовний апарат багатьох наукових галузей, про що свідчить поява фахових словників, енциклопедій, вузькофахових посібників і підручників із термінознавства, викладання термінознавчих тем у курсі «Українська мова за фаховим спрямуванням» в усіх закладах вищої освіти.

Викладання термінознавства вимагає відповідного забезпечення у формі навчальних підручників, посібників, практикумів та інших видів навчально-методичної літератури. Вона покликана забезпечити комплексне знання термінології обраного фаху, допомогти зорієнтуватися у змінах, що сталися за останні роки в термінології.

За період 1990 – 2018 рр. вийшло чимало підручників, посібників та інших навчальних книжок як із загальних питань термінознавства, так і суто фахових. Видання таких джерел за період 1990 – 2015 рр. наведемо у таблиці¹:

Рік	Кількість видань	Рік	Кількість видань
1994	1	2007	3
1995	1	2008	3
1996	-	2009	4
1997	1	2010	5
1998	-	2011	6
1999	1	2012	4
2000	3	2013	4
2001	5	2014	3
2002	3	2015	1
2003	10	2016	2
2004	3	2017	?
2005	2	2018	1
2006	6	2019	

Серед них: загального спрямування, тобто таких, де йшлося про теорію терміна, шляхи становлення і формування терміносистем – 16, та вузького, де подано опис однієї конкретної терміносистеми – 54. Сьогодні є чимало монографій з українського термінознавства – від 1991 року їх вийшло понад 50.

Сучасне українське термінологічне словникарство, як стверджує Л.О. Симоненко, успадкувало багаті національні термінографічні традиції, примножило їх сучасною новітньою технологією, створенням нових термінографічних праць, яких за останнє двадцятиліття, за підрахунками автора, опубліковано близько 800. Серед них тлумачні, перекладні, тлумачно-перекладні, навчальні словники, довідники, енциклопедії; з'являються перші електронні видання [20, с. 29 – 30]. А це результат тісної співпраці фахівців із філологами. Термінологічним словникам останнього десятиріччя притаманна видова розгалуженість за широтою представлення термінологічної лексики. Маємо універсальні словники (охоплюють усі провідні напрямки знань), багатогалузеві (подають термінологію кількох суміжних галузей науки й техніки, що оперують переважно спільним поняттєво-термінологічним апаратом), галузеві (становлять найвагомішу частину термінологічної лексикографії, охоплюють найрізноманітніші напрями суспільної діяльності, науки й техніки: предметний покажчик охоплює до 400 рубрик), вузькогалузеві (відображають окремі підсистеми галузевих термінологій).

¹ У попередньо надрукованих таблицях не враховувалися перевидання, тому є незбіжність у цифрах.

На різних етапах розвитку вітчизняної термінографії автори фіксують особливості кодифікації термінів-варіантів. Словникарі 20-х – середини 30-х років ХХ ст. дбали про відповідність термінів системним можливостям української мови. У термінології 50-х – 80-х років мало місце викривлення кодифікованого й некодифікованого шарів термінолексики: в словниках закріплювали варіанти, що не відповідали системі української мови. У 90-х роках панівною є тенденція кодифікувати терміни, що відповідають системним можливостям нашої мови [19].

Вражає кількість дисертацій із термінознавства. Від 1990-х років їх є вже близько 350. Лише від 2000 року – понад 200 праць, у яких описано близько 50 наукових напрямів і дано рекомендації щодо удосконалення у них термінів та номенів відповідно до термінологічної й загальномовної норми.

Роки	Кількість дисертацій	Роки	Кількість дисертацій
2000	17	2010	9
2001	8	2011	15
2002	10	2012	10
2003	10	2013	10
2004	14	2013	10
2005	4	2014	11
2006	12	2015	7
2007	8	2016	4
2008	13	2017	5
2009	17	2018	4

Найбільш привабливими для дослідників стали правнична сфера (20 дисертацій), медична галузь (18), економічна сфера (16, науково-технічна (10), лінгвістична (8), програмування і комп'ютерів (7), сакральна і мистецька (по 5), спортивна і сільськогосподарська (по 4), фізична і військова (по 3), астрономічна, видавнича, географічна, журналістики (по 2). Також у полі зору науковців були: авіаційна, автомобільна, адміністративно-територіальна, археологічна, архівна, будівельно-дорожня, гірнична, гідромеліоративна, городництва, громадського харчування, державного управління, екологічна, машинобудівна, металургійна, митної справи, музейництва, нафтогазової промисловості, педагогічна, садівництва, соціолінгвістики, торгівлі, хімічна, хореографічна тощо.

З'явилося чимало монографічних видань, де в центрі уваги перебуває опис конкретної терміносистеми. Зазвичай такі праці є відбиттям змісту захищеної дисертації.

Сьогодні можемо сміливо говорити про етап утвердження національних терміносистем, оскільки цьому сприяють: а) мовна політика держави, б) тісна співпраця фахівців та філологів.

Для сучасного розвитку національної термінології визначальним є те, що українська мова набула державного статусу, бо мова розкриває свої можливості тоді, коли її постійно вживають в основних сферах життя суспільства – освіті, науці, культурі.

Помітним є намагання науковців-фахівців у різних сферах знань і мовознавців унормувувати галузеві термінології. За словами проф. Т.Р. Кияка, «роль лінгвістів у справі нормалізації полягає у двох основних функціях: 1) функції спостерігача, фіксатора всіх змін у мові, всіх нових внутрішніх форм і відповідних наявних та нових значень; 2) функції обережного та запопадливого регулятора відношень на двох рівнях: а) між внутрішньою формою та значенням лексичних одиниць для їх чіткішої відповідності, пропонуючи сприятливіші варіанти, узгоджуючись із установленою мовною нормою; б) у сфері реалізації лексичних значень у контексті, де внутрішні форми повинні чітко, відповідно до тієї чи іншої мови поєднуватися між собою, узгоджуючись між сферою спілкування, з нормами вживання, вимогами культури мовлення, метою комунікації і т. ін.» [10, с. 43].

Загальнотеоретичною підвалиною термінотворення має бути співвідношення між формою та змістом мовної одиниці, що позначає те чи те наукове поняття. На підтвердження варто застосовувати зовнішньомовну та внутрішньомовну експертизу. Зовнішньомовна дозволить з'ясувати, чи відповідає мовний знак вимогам національної свідомості, а внутрішньомовна – передбачає аналіз плану вираження та плану змісту та їх відповідність нормам сучасної мови. Тут же автор виділяє основні параметри (показники), за якими здійснюється термінотворення. До них входять: характер мовного знака, походження термінів, будова словесного терміна. Адаже процеси термінотворення відбуваються за загальномовними законами [7].

Система найменувань процесів, предметів та явищ в українській мові сьогодні вже сформувалася і постійно оновлюється відповідно до нових умов комунікації в сучасному світі. Основними критеріями нормативності термінів на цьому етапі розвитку термінології є системний та національний, за якими з терміносистем мають бути вилучені скальковані з російської мови термінологічні одиниці (крім тих усталених термінів-кальок, що виконують у мові смислорозрізнявальну функцію і не дублюють питомого терміна).

Унормування терміносистем сприяє їх стандартизації, тобто впорядкування терміносистем, окреслення їхніх меж, уточнення значення кожного терміна. В.С. Шевчук та І.В. Клименко у підручнику «Українська мова за професійним спрямуванням» [28] запропонували *алгоритм* укладання термінологічного стандарту, який полягає у тому, щоб: систематизувати поняття певної галузі науки чи техніки, поділити їх за категоріями (предмети, процеси, якості, величини тощо), розмежувати родові та видові поняття, відібрати усі терміни галузі, узяті для стандартизації, зі словників різних років видання, статей, підручників, періодики, рукописів та інших джерел, розподілити терміни за групами: а) вузькоспеціальні терміни, б) міжгалузеві, в) загальнонаукові (загальнотехнічні), визначити з групи термінів-синонімів нормативні (інші терміни також подають, але з позначенням *нерекомендований*); дібрати еквіваленти англійською, німецькою, французькою, російською мовами з відповідних міжнародних стандартів; сформулювати українською мовою дефініції поняття.

Стандарт мають рецензувати мовознавці, а сама стаття стандарту має таку будову: назва поняття українською мовою, скорочена форма терміна, недовзголений (нерекомендований) синонім, родове поняття, видове поняття,

еквіваленти англійською, німецькою, російською, французькою мовами, дефініція (означення), формула або схема.

Сьогодні Україна представлена у 9 міжнародних, європейських і регіональних організаціях зі стандартизації, метрології та сертифікації. Отже, сучасне термінознавство перебуває на етапі утвердження. А це значить, що воно посіло чільну позицію у нашому науковому, культурно-освітньому, суспільному житті.

1. Брицин В.М. Мовна політика. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 328.
2. Бурковська О.Б. Українська термінологія лісівництва: становлення, розвиток, системно-структурна організація: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дрогобич, 2018. 18 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
4. Гонтар М.О. Українська термінологія журналістики: формування, структурна організація та функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2011. 19 с.
5. Гурко О.В. Лексика графічного дизайну в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
6. Дячук Т.М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 20 с.
7. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник. Київ: Політехніка; ТОВ «Фірма «Періодика», 2004. 124 с.
8. Іващенко В.Л. Періодизація історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні: традиційні виміри. *Термінологічний вісник*: Зб. наук. праць. № 3 (1). Київ, 2015. С. 5 – 17.
9. Іващенко В.Л., Яценко Н.О. Галузеве слов'янське термінознавство функціонально-дослідницької парадигми кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. Вип. ІХ. Київ, 2013. С. 5 – 26.
10. Кияк Т.Р. Термінологічна норма (Суть. Реалії. Прагматика). *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. Вип. ІХ. Київ, 2013. С. 42 – 47.
11. Книщенко Н.П. Українська дорожньо-будівельна термінологія: структура і семантичні відношення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2013. 20 с.
12. Коцюба Н.Й. Українська термінологія державного управління (становлення та розвиток): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2004. 16 с.
13. Кучеренко О.Ф. Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2003. 20 с.
14. Локайчук С.М. Сучасна українська археологічна терміносистема (структурно-семантичний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2009. 19 с.
15. Нікуліна Н.В. Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2004. 20 с.
16. Польщикова О.М. Телекомунікаційна лексика в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2013. 19 с.
17. Процик М.Р. Сучасна українська видавнича термінологія: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2006. 21 с.
18. Симоненко Л.О. З історії розвитку української термінографії. *Українське мовознавство*: Зб. наук. праць. 1992. № 19. С. 89 – 96.
19. Симоненко Л.О. Українська термінологічна лексикографія на роки незалежності: здобутки та прорахунки. *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. Київ, 2003. Вип. V. С. 18 – 22.

20. Симоненко Л.О. Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*, 2014. С. 28 – 35.
21. Сташко М.В. Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології: автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 19 с.
22. Туркевич О.В. Еволюція термінологіки методики викладання української мови як іноземної: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2012. 19 с.
23. Туровська Л.В. Галузеве термінознавство в Україні на початку ХХІ століття. *Дивослово*. 2013. № 11. С. 38 – 42.
24. Фецько І.М. Термінологія музейництва: формування, системно-структурна організація, термінотворення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2015. 20 с.
25. Халіновська Л.А. Українська авіаційна термінологія: формування, структура і розвиток: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2014. 18 с.
26. Харчук Л.В. Формування та системна організація української електроенергетичної терміносистеми: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2017. 20 с.
27. Шапран Д. П. Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика і прагматика: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.
28. Шевчук В.С., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням. Київ: Алерта. 2011, 696 с.

Iryna Kochan

UKRAINIAN TERMINOLOGY: APPROVAL STAGE

The article deals with today's achievements of Ukrainian terminology, covering the description of multi-sector terminology systems in dissertations, monographs, dictionaries, the article also traces various stages of the origin and formation of individual terminological systems, their current state, which gave grounds to set up the stage of national terminology establishment and its further development.

During the Independence period, more than 200 dissertations were defended, which concerned the formation and development of Ukrainian branch terminology systems, which covered the most diverse branches of science, technology, sports, art of culture, education, etc. At the end of the 90's practically there was formed and established a conceptual and terminating Ukrainian-language apparatus in many scientific fields.

It is evidenced about the emergence of professional dictionaries, encyclopedias, narrow-text manuals and textbooks on terminology, teaching terminology topics in the course "Ukrainian language for professional orientation" in all higher educational institutions. There also was published about 800 lexicographical works, more than 70 textbooks and manuals of general and narrow specialty, more than 50 monographs, indicating the stage of national terminology establishment and its branch terminology.

Keywords: Ukrainian terminology, branch terminology, term evolution, codification of terminology.